

Kognitív narratológia

1. A klasszikus számítási felfogás és kritikája¹

A modern számítási elmélet nem a lélektani folyamatok algoritmikus modellálására született, az elmélet egyik megalapozója, Alan Turing munkáival mégis döntő módon befolyásolta azt a lélektani kérdésekkel foglalkozó tudománykomplexumot, amit ma átfogó értelemben kognitív tudománynak nevezünk.² Turing szimbólum-használatra vonatkozó gondolatainak hatása két lényeges ponton érhető tetten a kognitív tudomány szokásos elképzelései között. Az egyik alapvető belátás szerint a kognitív tevékenységek elemzésekor a legjobban kiaknázható stratégia az, ha a tudományos eszközökkel elemezhető tartalom elemi hordozóit mentális reprezentációknak tekintjük. A Turing elképzelései nyomán meghonosodott felfogás a reprezentációkat többnyire az agyban jelenlevő fizikailag is testet öltött szimbólumpéldányokkal azonosítja. A másik jelentős felismerés szerint a mentális tevékenységek döntő többsége számítási szerkezetű, azaz szimbólumpéldányokkal végzett, műveleti törvények által szabályozott algoritmikus eljárás. Az eredeti, univerzális Turing-gépek

---

¹ E szakaszban *Computációs pszichológia – jó hírek, rossz hírek* című írásom egyes részleteit dolgozom fel, vö. Vecsey 2003.

² A lélektani kutatás hangsúlyaira utaló 'kognitív tudományok' elnevezés 1973-ban jelent meg első alkalommal nyomtatásban (Longuet-Higgins 1973.). Az egyes számú 'kognitív tudomány' címke két évvel később szerepelt először a tudományos nyelvzetben (Bobrow & Collins 1975).

műveletei definíció szerint csak a szimbólumok alakjára vagy formájára és a szimbólumok elrendeződési viszonyaira érzékenyek, ezért szokás manapság azzal az erős feltételezéssel élni, hogy mindaz, ami tudományos szempontból érdekes lehet az elme működésében, az szintaktikai elvek alapján is megérthető és modellezhető, anélkül, hogy *előzetesen* elvégeznénk a szimbólumok szemantikai értékelését. Sokak szerint kézenfekvő kutatási feltevésként állítható tehát, hogy az elme valamiféle organikus Turing-gépként működik.

Ahhoz azonban, hogy hatékonyan lehessen ötvözni a Turing-féle mechanisztikus felfogást a lélektani jelenségek intencionális elemzésével, olyan vizsgálati területeket is kellett keresni, ahol a komputációs folyamatok bizonyíthatóan az emberi elme biológiai környezetében valósulnak meg. Ezért irányul immár több mint két évtizede a komputációs pszichológiával foglalkozó kutatók egy csoportjának figyelme az intencionális állapotok paradigmatis példáira, a propozicionális attitűdökre.³ Az attitűdök sajátosan 'kevert' tulajdonságaiknál fogva kiváló lehetőséget teremtenek arra, hogy vizsgálatukból kiindulva a komputáció elméletét a mentális működés elméletére is alkalmazni lehessen: rendkívül plasztikus megnyilvánulásuk egyrészt

---

³ A 20. század második felében a lélektani attitűdök realitásának elismerése rengeteg bonyodalmat okozott a fizikalizmus hívei számára, mivel az attitűdöket kifejező mondatok grammatikája nyilvánvalóan ellentmond az igazságfüggvények és a kvantifikáció extenzionális szabályainak. A filozófusok szemszögéből a fő kérdés az volt – és valójában még ma is az –, hogy hogyan lehet integrálni a tudományos világképbe ezeket a különös, intuitív értelemben nagyon is valóságos mentalisztikus jelenségeket. A kérdéshez lásd: Quine 1995: 90–99, valamint Churchland 1981.

magában hordozza a formális osztályozás és a fogalmi absztrakció lehetőségét, másrészt tagadhatatlan, hogy intencionális tartalommal is rendelkeznek, hiszen egyaránt alapvető szerepet játszanak a nyelvi és a nem-nyelvi viselkedés szervezésében.

A propozicionális attitűdök mintaszerű eseteit mindnyájan ismerjük köznapri introspektív tapasztalatainkból, ezek általában a különféle hitek, a vélekedések, és a vágyak, de az érzékelések és a gondolatok bizonyos fajtái is ide tartoznak, bár az utóbbiakat nem mentális állapotnak, hanem inkább mentális aktusnak szoktuk tekinteni. Ugyanolyan jól ismerjük a propozicionális attitűdök hagyományos grammatikáját. A köznyelvben és a tudományos nyelvhasználatban egyformán 'hogy' kötőszavas mellékmondatokkal szokás az attitűdök egy-egy példányára utalni: „S úgy véli, reméli, érzékeli, gondolja stb., hogy *p*.” Általában elfogadott nézetnek számít a kognitív tudomány művelői körében, hogy ez az egyszerű idióma híven tükrözi a mentális tevékenységek során felmerülő propozicionális attitűdök logikailag leírható szerkezetét. Legalábbis, a klasszikus számítási felfogás mellett elkötelezett elméleti szakemberek azt vallják, hogy a mentális reprezentációk, akár csak a nyelvtani értelemben vett frázisok és mondatok, szintaktikailag szervezettek, és ugyanolyan oki/logikai viszonyrendszert hoznak létre maguk körül, mint a beszélt köznyelvben szereplő frázisok és mondatok. Akik az ortográfiai nézőpontú megközelítést részesítik előnyben, hozzáteszik ehhez a megfigyeléshez, hogy az elemi mentális reprezentációknak valószínűleg formai tekintetben is többé-kevésbé hasonlatosnak kell lenniük a természetes nyelvek grammatikai karaktereihez vagy a karakterek sorozataihoz.

Jerry Fodor jól ismert és sokat vitatott feltevése a *The Language of Thought*-ban (1975) pontosan erre a feltételezett párhuzamra hívja fel a figyelmet. A racionalisztikus szemléletű pszichológia hagyományára és Chomsky nativizmus mellett érveire hivatkozva Fodor azt állítja, hogy a tudatvilág megfigyelhető eseményei a nyelvi kommunikációhoz hasonló környezetben zajlanak, létezik tehát egy olyan belső, információhordozó és információ-feldolgozó közeg, amit joggal nevezhetünk a gondolkodás nyelvének. Fodor eredeti elgondolása szerint ez a nyelv – a *Mentalese* – expresszív lehetőségeit tekintve általános, velünk született paramétereket tartalmaz, a *conditio humana* kiiktathatatlan része, és nem azonosítható egyetlen általunk ismert természetes nyelvi kódrendszerrel sem.

A mentális nyelv hipotézisének egyik legfőbb erénye a kognitív komputációs modellek szempontjából, hogy a klasszikus behaviorizmus hosszú ideig meghatározó szerepű asszociációs felfogásával szemben következetes magyarázatot ad arra a fontos kérdésre, hogy miért lehetséges elvileg végtelen számú összetett mentális reprezentációt létrehozni az emberi elmében. Ehhez valójában nem szükséges egyéb alapvető feltétel – hangsúlyozza Fodor –, mint az, hogy rendelkezünk az elemi mentális reprezentációk véges készletével, valamint olyan rekurzív módon működő generatív szabályokkal, amelyek az elemi reprezentációk szintaktikai kombinációjáért felelősek. Intellektuális életünk elképesztő kapacitása új hitek, eredeti vélekedések és alkotó gondolatok létrehozására ezen az elmében rejlő produktivitást és rendszerezettséget biztosító kombinatorikus alapszerkezeten alapul.

Ehhez a gondolathoz kapcsolódva feltétlenül meg kell említenünk, hogy a mentális nyelv racionalisztikus elkép-

zelése mögött kezdetektől fogva meghúzódott egy leplezetlen empirikus háttérfeltevés. E feltételezés szerint a grammatikai értelemben vett nyelv és a mentális nyelv reprezentációinak elméleti megkülönböztetését alá lehet támasztani a tapasztalati vizsgálatok hagyományos, empirikus módszereivel is. Így a laboratóriumi kísérletek sikerétől is függ, hogy a reprezentáció e két alapvető fajtája között valóban kimutatható-e bizonyos fokú analógia. Fodor szerint végső soron tehát a kísérleti adatoknak kell igazolniuk, hogy az agyban implementált szimbólumok és a köznyelvi szimbólumok alakja és viselkedése nem mutat olyan jelentős eltérést, ami a párhuzam megvonását megkérdőjelezhetné.

Korántsem egyértelmű azonban – amint arra többek között Steven Horst és Murat Aydede rámutatott –, hogy a köznyelvi szimbólum és a mentális szimbólum tudományos terminusai ily módon megfeleltethetők-e egymásnak. Horst (1996) arra hívja fel a figyelmet, hogy a terminusok e két fajtája között feltételezett párhuzamot a 'szimbólum' szó elméleti szerepének érzékenyebb kommunikációelméleti elemzése nem támasztja alá. Egy-egy nyelvhasználó közösségen belül a természetes nyelv szimbólumainak *default* jelentését – és hozzátehetjük: szintaktikai szerepét is – általában a beszélők meghatározott csoportjaira egyedien jellemző, hosszú történeti fejlődés során kialakult kommunikatív szokásrend szabályozza. Ezt a függő viszonyt legegyszerűbben a mindennapi életvitel gyakorlati viszonyaiból eredő praktikus feltételekkel magyarázhatjuk, hiszen a csoportos cselekvés sikeres összehangolása, a szándéktulajdonítás és a szándékértelmezés megbízhatósága már a közösségi élet legelemibb megvalósulási szintjén is azt igényli, hogy a kommunikációs

helyzetekben használt szimbólumok *default* jelentéstartalmát a beszélgetésekben, az üzenetváltásokban és az írásos kommunikációban résztvevő felek hallgatólagos és kölcsönös megállapodásai szabályozzák. A szimbólumok jelentésére vonatkozó megállapodás híján a beszélgető felek között nem jöhetne létre olyan gondolatcserére alkalmas adó aktív nyelvi egyetértés, amely a szimbólumhasználat szabályszerű, mindenki által jól megfigyelhető ismétlődéseiből és a szimbólum-kombináció kipróbált mintázataiból táplálkozik. Minimális nyelvi egyetértés nélkül pedig nem lehetne közös terveket kidolgozni a cselekvési szándékok egyeztetésére, ezért részletesebb pragmatikai megfontolások nélkül is viszonylag könnyen belátható, hogy a köznyelv publikus használatában miért kell a szimbólumjelentéseknek egy nyelven kívüli erő, a sikeres, kooperatív cselekvés gyakorlati szabályainak engedelmességniük. Ezért aztán amikor a természetes nyelv szimbólumainak jelentését a nyelvhasználók közti hallgatólagos, pragmatikus megegyezésre vezetjük vissza, nem tudjuk elkerülni, hogy jelentésteli mentális állapotokra hivatkozzunk: a nyelvi kommunikációban résztvevők a nyelvtől független realitásra, az őket körülvevő világra vonatkozó gondolataikat akarják egymással közölni, cselekvési szándékaikat igyekeznek kifejezni, és lehetőleg minél pontosabban meg akarják érteni a beszélgető partner – vagy az írásos szöveg – közléseit. Ez a kommunikációs (kényszer)helyzetre vonatkozó elemi leírás különös fényben láttatja a köznyelvi szimbólumok és a mentális szimbólumok feltételezett viselkedésbeli vagy formai hasonlatosságát. Fodor hajlik arra, hogy a mentális szimbólumok és a köznyelvi szimbólumok párhuzamára támaszkodva igazolja a mentális reprezentációk jelentésségét.

Úgy tűnik azonban, hogy a köznyelvi szimbólumok jelentésének vizsgálatakor nem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül a *default* szimbólum-jelentésekkel operáló pragmatikus konvenciókat. Ha a kommunikáció feltételeire rámutató ellenvetés helyes, akkor a köznyelvi szimbólumok jelentéséről adott magyarázatunkban számolnunk kell a nyelvhasználó személyek jelentésteli mentális állapotaival is. A komputációs felfogásban a mentális állapotok viszont éppen a köznyelvi szimbólumokkal való rokonságuk miatt rendelkezhetnek jelentéssel. E gondolatmenetet követve joggal állíthatjuk Steven Horsttal egybehangzóan, hogy a szimbólum két fajtájának hasonlatosságát csak körben forgó indoklással lehet megközelíteni.⁴

A körben forgó érvelésből fakadó nehézségek mellett gyakran visszatérő problémát okoz a tapasztalati háttérfeltevés igazolásakor az is, hogy a komputációs pszichológia által elérhető tapasztalati bizonyítékok az esetek többségében nem tűnnek kellőképpen meggyőzőnek. A nehezen ellenőrizhető verbális kísérletek és a mesterséges laboratóriumi környezet viselkedést befolyásoló körülményei miatt már eleve némileg kérdésesnek látszanak a neuroanatómiai és neurolingvisztikai vizsgálatok ide vonatkozó eredményei.⁵ A tudományos adatok értékelése közben jelen esetben számolni kell ezen kívül egy általános értelmezési problémával is. Mivel a tudatos mentális állapotok mint szubjektív élmények mindig az egyes szám első személyű perspektívához kötődnek, bizonytalan, hogy az egyes szám harmadik személyre alapozott kísérleti technikák segítségével azonosítani tudjuk-e egyáltalán egzakt módon a

---

⁴ Az említett kritikát ld. Horst 1996, és Aydede 1998.

⁵ A téma egyik fontos dokumentuma Nisbett & Wilson 1977.

grammatikai karaktereknek megfelelő mentális reprezentációk neurális hordozóit. Ma még az is rendkívül vitatott kérdés, hogy az agyműködés vizsgálata közben egyáltalán melyik biológiai szerveződési szinten – az egyes idegsejtek, a részfeladatok végrehajtására specializálódott idegsejtcsoportok vagy az agy átfogó organikus szintjén – kell keresnünk a tudatos élmények anyagi korrelátumait. A jelenlegi kutatási gyakorlat egyik ágazata azt a lehetőséget sem zárja ki például, hogy a mentális reprezentációk végső materiális hordozóinak keresése közben az agy szubneurális szintjén zajló kvantumfolyamatokat is figyelembe kell vennünk. Stuart Hameroff és Roger Penrose (1996) legutóbb a tubulinokban zajló kvantumhatásokkal – a szuperpozíciós állapotok objektív összeomlásával – hozta összefüggésbe a tudatos reprezentációk keletkezését. Mindazonáltal még a kvantumelmélet kutatóinak véleménye is erősen megoszlik abban a kérdésben, hogy a kvantumfolyamatok valóban befolyásolhatják-e az idegsejtek viselkedését.⁶

Ebben a témában is jelentős tehát a bizonytalanság. A neurális korrelátumok – legalább funkcionális szerepük szerinti – azonosítása viszont éppen az elmélet minimális tapasztalati 'lehorgonyzásának' egyik sarkalatos feltétele lenne. Ha nem rendelkezünk egy elfogadható realista keverttörténettel arról, hogyan képzeljük el a mentális jelenségek fizikai jelenségeken való szupervenienenciáját, ha nem tudjuk, milyen értelmezési feltételeknek kell eleget tennie az elme és az agy viszonyát leíró tudományos magyarázatnak, a mentális nyelv hipotézise elkerülhetetlenül légüres térbe kerül. Programadó könyvében egyébként Fodor is készségesen elismeri, hogy a tapasztalati bizonyítékok ma-

---

⁶ Vö.: Hameroff & Penrose 1996, valamint Penrose 1996.

gyarázó erejét érintő kétely elsősorban ezekre a módszer-tani okokra vezethető vissza.⁷

Hogy egy másik szempontból is rámutassunk a módszer-tani problémák forrására, talán érdemes röviden fel-idézni azt a tipikusnak nevezhető érvelési nehézséget, ami először éppen a propozicionális attitűdök értelmezése során merült fel.

Mint említettük, a kognitív elmélet képviselőinek intu-íciója eredetileg arra vonatkozott, hogy amikor példasze-rű doxikus attitűdökkel rendelkezünk, akkor komputációs viszonyt teremtünk belső reprezentációinkkal. Amikor azt hisszük, hogy a macska a lábtörlőn fekszik, akkor a hit relációját hozzuk létre 'a-macska-a-lábtörlőn-fekszik' reprezentációval. A mentális állapotok oki/logikai viszonyait pedig az állapotok belső szerkezeti vagy szintaktikai tulajdonságai határozzák meg. Azt hinni például, hogy a macska a lábtörlőn fekszik, és hogy a macska alszik, egy hit-vonatkozást tartalmazó konjunktív mentális állapotot jelent.

Ezt az intuíciót Fodor felfogása szerint úgy lehet igazolni, ha kimutatható, hogy létezik az eseményeknek egy olyan fizikai sorozata, például egy külső, fizikai ingereket feldolgozó belső reprezentációs eseménysorozat, ami egy adott mentális állapot létrejöttét oki értelemben meghatározza, és ez az eseménysorozat a pszichológia tudományos szótárára támaszkodva extenzionális kifejezésekkel le is írható. Ha sikeresen alkalmazható ez a magyarázati technika, akkor egy sajátos, pszichológiai terminusokkal megfogalmazott reduktív magyarázat adható az attitűdök-ről és a *common sense* mentális állapotok egyéb típusairól.

---

⁷ Fodor 1975: 197–205.

Nyilvánvaló azonban az is, hogy egy realisztikus szemléletmód mellett elkötelezett lélektannak az intencionális állapotokat előidéző külső okokról valamilyen módon a pszichológiai leírástól függetlenül is számot kell adnia. Ha az intencionális tartalom elmélete ezzel a magyarázattal adós maradna, aligha tudná elhárítani a lélektani szolipszizmus vádját.⁸

A megválaszolandó kérdés tehát a következő általános formában fogalmazható meg: milyen környezeti feltételek teszik lehetővé, hogy a mentális reprezentációkkal végzett belső komputációs műveletek az objektív világra vonatkozó információs tartalmat hordozzanak? Természetesen többféle pszichológiai értelmezése is lehetséges az információ ismeretelméleti fogalmának, ezért erre a kérdésre elméleti meggyőződéseinknek megfelelően különböző tartalmú válaszokat adhatunk. A lehetséges válaszok közül talán az felel meg leginkább a komputációs elmélet realizmus iránti elkötelezettségének, ha az attitűdök keletkezésére vonatkozó pszichológiai magyarázatot a tapasztalati tudományokban régóta bevett eljárásnak számító okviszonyokat feltáró kondicionális érvelésre építjük. Az előbbi példánál maradva: a lábtörlőn fekvő macska mentális reprezentációja azért lehet egy propozicionális attitűd objektív információt hordozó része, mert a macska a lábtörlőn fekszik és észlelési folyamataink oki láncolattal kapcsolódnak a világ eme fizikai elemekből felépülő szegmenséhez.

Csakhowy ez magyarázat nyilvánvaló módszertani el-
lentmondáshoz vezet. A természetes körülmények között
zajló (valóságű) észlelési folyamatok leírásához ugyanis
az érzékszervekre ható disztális ingerek leírására is szük-

---

⁸ Vö. Harman 1987.

ségünk van. A disztális ingerek észlelésben betöltött szerepéről viszont csak a fizika szótárával, fizikai terminusok használatával tudunk beszélni. Ezért egyszerre két szótárt kellene használnunk az attitűdök objektív tartalmának meghatározásakor: a reprezentációkkal végrehajtott mentális műveletekhez, vagyis a *szűk tartalom* leírásához a pszichológiai szótárt, a környezetből származó ingerek leírásához, a *tág tartalom* megadásához pedig a fizikai szótárt kellene igénybe vennünk. Ezek a tudományos szótárak azonban a valóság különböző ontológiai rétegeire vonatkoznak, terminusaik a mentális, illetve a fizikai világ tárgyait, tulajdonságait és folyamatait utalnak, a kategóriahibák elkerülése érdekében célszerűbb tehát, ha e két szótárt nem használjuk párhuzamosan.

Az alkalmazandó szótárak konfliktusa végső soron arra utal, hogy az attitűdök teljes (reduktív) elemzése a lélektan tudományos határain belül megoldhatatlan feladat. Kissé sarkítva a helyzetet, ebből talán azt a további következtetést is levonhatjuk, hogy egy egységes terminológiával dolgozó átfogó komputációs elmélet kidolgozása alighanem áthághatatlan metodológiai akadályokba ütközik. Lényegében véve ezzel a szkeptikus felismeréssel fejeződik be az 1975-ben íródott *The Language of Thought*.

Nemrég megjelent könyvében⁹ Fodor egy új nézőpont felvázolásával mutatja be, hogy hogyan lehetne kilábalni ebből a kellemetlen módszertani helyzetből. A *Concepts* gondolatmenete továbbra is abból az általános keretelméletből indul ki, hogy a mentális reprezentációk információs tartalma két oki összetevő – a *szűk* és a *tág* komponens – függvényeként határozható meg, de az elemzések

---

⁹ Fodor 1998: *Concepts. Where Cognitive Science Went Wrong*.

középpontjában itt már nem a szimbólumok, hanem a fogalmak állnak. Ezt a hangsúlyeltolódást azzal magyarázza Fodor, hogy az elme működésének reprezentációs felfogása megköveteli, hogy explicit elméletünk legyen a mentális állapotokat felépítő szerkezeti elemekről. Jelenlegi meglátása szerint ezek a szerkezeti építőelemek a fogalmak.

A *Concepts*-ben öt 'cáfolhatatlannak tekintett' tézis köré épül a fogalmak teóriája, ezek közül négyet az előbbieken már érintettünk: (1) a pszichológiai magyarázat intencionális és nomikus természetű, (2) az intencionális tartalom elemi hordozói a mentális reprezentációk, (3) a gondolkodás komputáció, (4) a jelentés információ, és végül: (5) a fogalmak oki hatást gyakorolhatnak a különböző mentális folyamatokra. Az első négy tézis tulajdonképpen már a *The Language of Thought* megjelenése óta megtalálható Fodor mindegyik fontosabb írásában. A legutolsó (5) tézisére most az a feladat hárult, hogy összekösse a gondolat nyelvének komputációs hipotézisét a fogalmak információs ismeretelméletével. A *Concepts* érvrendszerének felépítése – Fodor kombinatorikus észjárására jellemzően – meglehetősen bonyolult és többszörösen rétegzett, ezért részletes értékelés helyett most csak a propozicionális attitűdök értelmezésével összefüggő gondolatokra térek ki röviden.

A bevezető fejezetben Fodor nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a kognitív tudomány gyors fejlődése ellenére még mindig Turing elmélete tűnik a legalkalmasabb kiindulópontnak az elme állapotainak és folyamatainak modellezésére. Mivel a fogalmak vizsgálata szervesen illeszkedik a mentális állapotok általános vizsgálatába – hiszen fogalmainkat mentális lexikonunkban tároljuk –, a komputációs

felfogásnak nincs igazi alternatívája a fogalmak elméletében sem.

Komputációs megközelítésben a fogalmakat mentális műveletekben felhasználható szimbolikus egységeknek tekinthetjük. Az elemi fogalmak rendszerint oki szerepet töltenek be az összetett mentális reprezentációk létrejöttében és a reprezentációk közötti összefüggések módosításában. Magától értetődő például, hogy MACSKA fogalmunk asszociációs-oki kapcsolatban áll EGÉR fogalmunkkal: ha *macska* gondolatunk támad, könnyen lehet, hogy eszmélkedésünk során előbb-utóbb *egér* gondolatoknál fogunk kikötni.¹⁰ Éppilyen természetes az is, hogy *egér* gondolataink között kalandozva gyakran *sajt* gondolatokra bukkanunk. Amikor a fogalmak kapcsán a *szűk tartalom* oki forrásairól beszélünk, ehhez hasonló benső, „intim logikai” mechanizmusokra kell gondolnunk.

A mentális állapotok – például az attitűdök – kompozíciós részeként a fogalmak az oki szerepen kívül egy másik nagyon fontos tulajdonsággal is rendelkeznek: szemantikailag értékelhetőek. Ez azt jelenti, hogy szemantikai kifejezésekkel értékelhetjük, hogy egy attitűdben szereplő fogalom használható-e bizonyos világban lévő tárgyak, tulajdonságok vagy folyamatok megnevezésére. Ha szomszédban lakó háziállatra gondolván azt hiszem, hogy *Britney egy macska*, akkor a MACSKA fogalmat szemantikai értelemben helyesen

---

¹⁰ Ez természetesen nem jelenti sem azt, hogy minden egyes aktuális *macska* reprezentációnk logikai vagy metafizikai szűkszerűséggel (előbb-utóbb) *egér* reprezentációt implikálna a mentális folyamatok időtengelyének valamely pontján, sem azt, hogy MACSKA fogalmunk tartalma levezethető lenne más fogalmakkal (Pl.: EGÉR, TEJ stb.) való asszociatív kapcsolatából.

használok, vagy másképpen fogalmazva, aktuális szóhasználatom szerint Britney a MACSKA fogalmának terjedelmébe tartozik. De a hagyományos szemantikai ítéletalkotásnak megfelelően mondhatjuk azt is, hogy a 'Britney egy macska' állítás igaz Britney-re.¹¹ Ha Britney történetesen egy megszelídített hiúz neve lenne, ez a szemantikai jellemzés természetesen nem felelne meg a tárgyak és a tulajdonságok aktuális elrendeződésének, a MACSKA fogalma, a tévedések és a szándékos megtévesztések alkalmi eseteitől eltekintve, nem alkalmazható megszelídített hiúzokra. A fogalmak köznapi használata egyébként, mint tudjuk, meglehetősen jól tűri a szabálysértés extrém kísérleteit, de ez nem változtat azon a körülményen, hogy alapvető foglmaink lényegszerűen tartalmazzák kielégítési feltételeiket. A MACSKA fogalom szemantikailag pozitíven értékelhető példányai csak abban az esetben szerepelhetnek mentális műveleteimben, ha a világban lévő macskák valamilyen módon kielégítik a fogalom alkalmankénti *de re* használatát. Nem vágyódhatom macskákra, és sajnos, még csak nem is álmodhatok macskákról – még Britney-ről sem –, ha „ott kint” a világban nincsenek *tényleges* macska-előfordulások.

A *tág tartalom* realizisztikus felfogása ennél persze mélyebbre hatoló érvelést feltételez. Arról is elfogadható magyarázatot kell adni, hogy a világ tényei miképpen járulhatnak hozzá a köznyelvi szimbólumok jelentéstartalmának

¹¹ Fodor: *i.m.*: 24. A példa természetesen csak akkor tekinthető érvényesnek, ha a 'Britney' tulajdonnévtípus kauzális és/vagy indexikus referencia szabályok alapján választja ki referensét, és a 'Britney' név releváns példányának referense egy adott *C* kontextusban 'macskaC-Britney'.

rögzítéséhez. Ez viszont már nem a fogalmak alkalmazásának szemantikai témaköréhez tartozó kérdés, hanem ismeretelméleti összefüggéseket érintő probléma.

Tagadhatatlan, hogy Fodor kellő elővigyázatossággal jár el ebben a meglehetősen bonyolult ügyben. Fred Dretske és Christopher Peacocke egyes belátásait követve csak annak a minimális ismeretelméleti összefüggésnek a felvázolására szorítkozik, amelyik az elme és a világ között zajló valós információáramlási folyamatot érinti.¹² Ennek megfelelően úgy vélekedik, hogy megismerési folyamataink azért látnak el bennünket megbízható, veridikus információval a világ mibenlétét illetően, mert érzékszervi tapasztalatainktól elméleti következtetések közbeiktatása nélkül jutnunk el ismereteinkig.

Úgy is fogalmazhatunk, állítja Fodor, hogy fogalmaink tartalma törvényszerűen kötődik a minket körülvevő világ bizonyos tulajdonsághalmazaihoz. Visszatérve a többet idézett példához: az a tény, hogy a MACSKA fogalompéldányok alkalmasak externális macskák jelölésére, a macskák két, esszenciális tulajdonságára vezethető vissza: a 'macskának lenni' és a 'lehetséges és aktuális MACSKA fogalompéldányok okozójának lenni' tulajdonságokra.¹³ Jelen összefüggésben talán érdemes liberális szellemben kezelni

---

¹² A háttérben két nagy hatású mű áll: Dretske 1981, és Peacocke 1992.

¹³ Vö: Fodor: *i.m.*: 73. A realizztikus háttérfeltevésekre alapozott információs felfogást általában azért bírálják, mert nem magyarázza meg, hogyan lehetnek azonos episztemológiai körülmények közepette egyszer igaz, máskor pedig hamis gondolataink. Ez az ún. diszjunkció-probléma. Fodor e kritikákra adott válasza – az asszimmetrikus dependencia tézise – megtalálható: Fodor 1994: 81–103.

a tulajdonságok ontológiáját. Fogadjuk el, hogy a faktuális jelentéstartalmú 'valaminek lenni' és a kontrafaktuális színezetű 'X fogalompéldány okozójának lenni' tulajdonságok egy tárgy értelemben vett realista elköteleződésű ontológia keretén belül jól megférnek egymás mellett. Az okság általános elve egyébként is megengedi, és az információs elméletekben erre esik a fő hangsúly, hogy fogalmaink többféle módon kötődjenek a világ tulajdonságaihoz: közvetlen érzéki vagy közvetett gondolati-intencionális köteléssel, kulturális áthagyományozódás útján, introspekcióval színezett fiziológiai közvetítéssel vagy éppen technikailag megformált virtuális mechanizmusokkal. Az elgondolás lényege mindenképpen az, hogy egyetlen *partikuláris* észlelési folyamatra sem szükséges hivatkozni a *tág tartalom* forrásainak meghatározásakor. Általános alapelvként elegendő leszögeznünk, hogy a *tág tartalom* a fogalmak és a tárgyak tulajdonságainak törvényszerű kapcsolatából származtatható.

A fogalmak információs ismeretelméletét és az attitűdök komputációs felfogását tehát a következő gondolat-sor köti össze szoros egységgé: *a)* a fogalmak törvényszerű-okozati kapcsolatban állnak a világ tényeivel, az elemi tulajdonságokkal, *b)* a mentális lexikonban szereplő fogalmak lényegszerűen tartalmazzák kielégítési feltételeiket, *c)* a szintaktikai elvet követő benső komputációs szabályok érzékenyek a szemantikai jellemzőkre is, *d)* így az attitűdöket felépítő fogalmak megtarthatják szemantikai értéküket a különböző mentális műveletek során.

Ezzel egy egységes pszichológiai magyarázatot kapunk arra vonatkozóan, hogy a gondolkodás egymás után következő epizódjai hogyan őrizhetik meg a gondolatok igazságértékét. Mivel Fodor határozottan tagadja, hogy a fogalmi

tartalom és a valósághű észlelés közvetlen módon és konstitutív értelemben lenne összekapcsolva, ez a magyarázat arra is választ ad, hogy valójában miért nincs a pszichológiai és a fizikai szótár alkalmazása között kibékíthetetlen módszertani konfliktus. A *The Language of Thought* kissé pesszimista végkövetkeztetése után ez mindenképpen 'jó hír' a számítási pszichológia hívei számára.

A gyakorlott olvasók bizonyára tudják már, hogy Fodor-nál nem szabad nagy összeggel fogadni az optimista megoldások végső sikerére. A 'jó hír' után rögtön következik a 'rossz hír'. Ilyen kiábrándító a kognitív tudomány hétköznapi dialektikája.

A *The Mind Doesn't Work That Way*¹⁴ című könyv hasonló okfejtéssel kezdődik, mint két évvel korábban a *Concepts*, utána azonban váratlanul más irányba fordul a gondolatmenet. A reprezentációk szemantikai értékelésére irányuló kérdéseknek már nyomát sem leljük ebben az új munkában, mintha ez az izgalmas probléma teljesen kikerülne Fodor látóköréből, az első fejezetek helyett a számítási és a szintaxis viszonyának vizsgálatára összpontosítanak.

Minden kognitív folyamatban résztvevő reprezentáció, olvashatjuk újra, oki szereppel rendelkezik.¹⁵ Turing szellemének megfelelően azt is leszögezhetjük, hogy a számítási események szintaktikai szabályokat követnek. E két tételből egyenesen következik az a további felismerés, hogy maguknak a reprezentációknak is rendelkezniük kell olyan szintaktikai vonásokkal, ami miatt oki szerepüket betölthetik. Ezek nyilvánvalóan belső vonások:

---

¹⁴ Fodor 2000.

¹⁵ Vö: *i.m.*: 24–25.

egyrészt a reprezentációkat kitevő részekből, másrészt a részek elrendeződési viszonyaiból adódnak össze. A szintaktikai tulajdonságok ezért lényegszerűen jellemzik a mentális reprezentációkat. Egy mentális mondat azonosíthatóságához minden egyes kompozíciós elem hozzájárul a maga mondaton belül kijelölt szekvenciális szerepével. Elég, ha egy tetszőleges helyen felcseréljük az összetevőket, vagy megváltoztatjuk a szavak sorrendjét, máris új mondatot hozunk létre. A belső, szerkezeti változtatásoknak ellenszegülő szintaktikai tulajdonságok ugyanakkor a mondatot övező külső kontextus hatásaitól is függetlenek. Mindegy, hogy milyen azoknak a hiteknek, vélekedéseknek és vágyaknak a tartalma, amelyek egy adott mentális élet összképét kialakítják, a szintaktikai vonások a környezetükre való tekintet nélkül határozzák meg az egyes reprezentációk felismerhetőségét. Ebből a nézőpontból tekintve a mentális reprezentációkkal végzett műveletek mindig szigorúan helyhez kötött, lokális események, amelyek nem igazodnak a reprezentációk esetleges kontextusfüggő tulajdonságaihoz.

Az utóbbi évtizedben keletkezett művekkel összevetve a *The Mind Doesn't Work That Way* egyik legváratlanabb hozadéka kétségtelenül az, hogy Fodor ezt az elgondolást ezúttal egyszerűen tévesnek nevezi. Alaposabb elemzéssel ugyanis megállapíthatjuk, mint mondja, hogy bizonyos mentális folyamatok mégiscsak érzékenyek környezetük kontextusára.

Az egyik legjobb példa a környezetre érzékeny gondolkodási folyamatokra az abduktív következtetés. Charles S. Peirce munkái óta ismeretes, hogy következtetéseink és feltevéseink számos esetben megkerülik a dedukció és az indukció formális szabályait. Gyakorlati vagy tudományos

problémáink megoldása közben gyakran a következtetés szokványos irányát mintegy megfordítva, a következmények számbavételétől jutunk el az okok megértéséig. Ilyenkor pillanatnyi sejtéseinkre, a tudatosság háttéréből érkező benyomásaink homályos sugallataira hagyatkozunk. A gondolkodásnak ez a „retroduktív” válfaja a lehető leg szélesebb információs bázisra támaszkodik: az optimális problémamegoldás vonzáskörében a szabadon csapongó gondolat ragadozóként minden jelentésteli adatot felhasznál, ami adott környezetéből éppen elérhető. Gondoljunk csak egy abdukciót igénylő hétköznapi cselekvési helyzetre: mennyi 'irracionalis' döntés, mennyi 'szabálytalan' következtetési lépés szükséges ahhoz, hogy az érzékelés pillanatnyi esetlegességeire reagálva sértetlenül átkelhessünk egy járművekkel zsúfolt forgalmas útszakaszon.

Fodor meglátása szerint a komputációs elmélet szempontjából végzetes következményekkel jár az a megfigyelés, hogy bizonyos reprezentációk tartalmát globális háttérösszefüggések határozzák meg. Amennyiben a mentális komputációk nem redukálhatóak maradéktalanul a kontextustól függetlenül működő szintaxisra, be kell látnunk, hogy a szimbólum-kezelés Turing által kidolgozott modellje alkalmatlan az intencionális jelenségek leírására. Azt viszont el sem tudjuk képzelni, hogyan felelhet meg gondolkodásunk az igazságmegőrzés és a normativitás általános követelményeinek, ha nem lokális és mechanikus eljárásokon alapul. Reménytelen vállalkozásnak tűnik az ésszerűség elvei után kutatni egy olyan enciklopédikus-egészleges rendszerben, ahol elvileg minden elem minden más elemmel szabadon érintkezhet, és az összefüggések hálózata nem képezhető le a működési automatizmusok alapvető szintjére.

A végső következtetés ezek után értelemszerűen nem lehet más, mint az, hogy jelenleg még csak megközelítőleg érvényes lélektani elképzelésünk sincs arról, hogy hogyan oldhatja meg elménk *racionális módon* a mindennapi élet szokványos feladatait.

2. Reprezentáció és megismerés

A kognitív tudomány hétköznapi dialektikájához ugyanakkor az is hozzátartozik, hogy a klasszikus, algoritmikus analógiákra épített elmélet Fodor által felvázolt holisztikus kritikája nem zárta le a vitákat, még a szimbólum-feldolgozás és a mentális reprezentációk elméleti alapkérdéseinek vonatkozásában sem. Éppen ellenkezőleg. A számítási elmélet képviselői új irányban kezdtek tájékozódni, az elmélet pedig metamorfózisok sorával válaszolt a lényegi kritikára.

Kognitív tudományról írott könyvében Pléh Csaba (1998) a következőképpen jellemzi az előbbieken bemutatott Turing→Fodor-féle hagyományos felfogást:

1. Minden intellektuális működésünk megragadható algoritmizálható, explicit eljárásokkal.
2. Ezek az eljárások egymásba ágyazottan bonthatóak le egyre kisebb lépésekre, s a végső szinten egyszerű aritmetikai és logikai műveleteknek fognak bizonyulni.
3. Mindez kimeríti azt, amit az emberi megismerésről értelmesen mondani lehet. (Pléh 1998, 4. előadás)

1., 2. és 3. radikális bírálathoz, amit láttuk, huszonöt évvel a *The Language of Thought* megjelenése után már maga Fodor is elégséges kiindulópontot talált:

- #1. A megismerés nem pusztán explicit komputáció. A logikai algebra törvényei nem érvényesek egyetemesen a gondolkodás változatos – pl. abduktív vagy kvalitatív – mechanizmusaira.
- #2. Az algoritmizálható eljárások a gondolkodási folyamatok kontextusra való érzékenysége miatt nem bonthatóak le automatikusan egyszerű aritmetikai és logikai műveletekre.
- #3. A klasszikus komputációs elmélet ebből következően korántsem meríti ki mindazt, amit az emberi megismerésről értelmesen mondani lehet.¹⁶

Kétségtelen, hogy #1), #2) és #3) kritikai belátásaihoz nem csak az az egy ösvény vezethet el, amit Fodor járt be utolsó könyvében.¹⁷ Mielőtt rátérnénk a komputációs felfogás újabb metamorfózisaira, érdemes kitérni a bírálatok másik fő típusára is.

Ismét Pléh meglátásait idézve: „Az új felfogások lényegi gondolata, hogy az algoritmizálható logikai megközelítés nem meríti ki a gondolkodást például azért sem, mert a komputációs elemzés nem tud mit kezdeni az *élmények* problémájával.” (Pléh 1998: u.o.) Az élményminőségek léte sokak szemében a legerősebb bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a megismerés egészében véve nem azonos sem a mentális, sem a köznyelvi reprezentációval. Az álláspontok abban a kérdésben viszont már jelentősen eltérnek, hogy valójában mire is kell gondolnunk, amikor élményeink minőségi vonásait emlegetjük. A reprezentációs elmélet

---

¹⁶ Vö. Pléh 1998: u. o.

¹⁷ Utolsó könyv a téma jelen vonatkozásában. A három évvel később keltekezett mű elemzésétől – J. Fodor: *Hume Variations* (2003) – terjedelmi és tartalmi okokból itt eltekintek.

kritikusai rendszerint abból a feltételezésből indulnak ki, hogy bizonyos esetekben érzékelési folyamataink belső, minőségi aspektusa nem írható le teljesen a reprezentációs tartalom fogalmával. Az egyik legkedveltebb érv a színérzékelés elemzéséből származik. Véleményük szerint a tárgyak színét mindig szubjektív tényezők által meghatározott minőségként tapasztaljuk. Ha megváltozik a megvilágítás erőssége, néha előfordul, hogy fizikailag azonos tulajdonságú tárgyakat különböző színűnek látunk. Olykor az is megesik, hogy különböző hullámhosszú sugarakat visszaverő felületeket a hullámhossz csekély eltérése miatt azonos színűnek érzékelünk. Ezekből a jelenségekből aztán arra következtetnek, hogy a színek valójában nem a tárgyak érzékelhető felületének fizikai tulajdonságai, hanem mentális működésünk belső törvényeihez kötődő érzetminőségek. Az ilyen típusú, perceptuális élményekhez kapcsolódó szubjektív érzetminőségekre hagyományosan a latin eredetű 'qualé' kifejezéssel szoktak hivatkozni. A legszélsőségesebb felfogás szerint látási tapasztalataink jelentős részének kizárólag csak a *qualé* értelmében vett minőségi tulajdonságai vannak.

Az érzetminőségek teoretikusai a látáson kívül előszeretettel hivatkoznak olyan érzékelési eseményekre is, amelyekben saját testünk egészének, vagy testünk valamely régiójának fiziológiai állapotát éljük át. Testünk belső folyamatainak érzékelése mellett ide tartoznak hangulati és érzelmi állapotváltozásaink is. Az introspektív érzékelés köréből kétségtávol a fájdalomérzet jelenti a reprezentációs felfogás egyik legmeggyőzőbb ellenpéldáját. Veridikus percepcióink általában a külvilág érzékelhető tárgyairól és a tárgyak tulajdonságairól tanúskodnak. Úgy tűnik, hogy a fájdalomérzékelés két ok miatt sem tekinthető szokványos

értelemben vett reprezentációnak. Egyrészt a fájdalomnak nincsen reprezentálható tárgya. Amikor ráütünk az ujjunkra egy kalapáccsal, a fájdalom közvetlen affektív élményét éljük át, és nem azt, hogy a kalapácsütés fájdalmat reprezentál az ujjunkban. Másrészt a fájdalomérzet – az élmények többi példájával ellentétben – sohasem lehet illuzórikus. Ha fájdalmat érzünk, nincs módunk a kételkedésre. Furcsa lenne feltenni magunkban azt a kérdést, hogy valóban fáj-e az ujjunk, vagy csak az az illúziónk támadt, hogy fájdalmat érzünk az ujjunkban. A tévedés vagy a félreértés gyanúja már csak azért sem merülhet fel, mert amikor fájdalmat érzékelünk, közvetlen episztemikus viszonyban állunk egy negatív töltetű érzéssel vagy érelemmel. Ez azt jelenti, hogy a fájdalomérzés egyetlen kritériuma magának a fájdalomnak a jelenléte, az tudniillik, hogy aktuálisan érzünk-e fájdalmat valamelyik testrészünkben vagy sem. A szín és a fájdalom percepciójában közös pontnak látszik, hogy szín- és fájdalomtapasztalatainkat elsősorban domináns minőségeik alapján kategorizáljuk.

Ha a tapasztalati érzetminőségek létre vonatkozó intuitív feltételezés igazolható, akkor a reprezentációs – és ezzel együtt a komputációs – elmélet nyilvánvalóan tarthatatlan, hiszen érzetminőségeink sem externális tárgyakat, sem objektív eljárásokkal azonosítható tulajdonságokat nem reprezentálnak. Még ebből a vázlatos jellemzésből is könnyű észrevenni, hogy a bírálat e formája következetesen kifejtve ugyancsak a *The Mind Doesn't Work That Way* végkövetkeztetéséhez, #3)-hoz vezetne.

A bírálatok hatására a komputációs elvű kognitív elméletben olyan metamorfózis ment végbe, amely a kogníció kérdéseinek átfogó vizsgálatára legalkalmasabbnak tartott eredeti tudományterületek mellé – a percepció

pszichológiája, gépi intelligencia, generatív nyelvészet, idegtudomány és elmefilozófia – új kutatási területként felvette a konnekkcionizmus, az antropológia, az antik retorika és a narratológia tudományágait is. Az újabb (rész)tudományágak felbukkanása és a nézőpontok bővülése lehetőséget teremtett a reprezentáció megismerésben játszott szerepének újragondolására.

3. Narratív struktúrák

Ami a kognitív tudomány és a narratológia átalakuló diszciplináris viszonyát illeti, érdemes bevezetésképpen hangsúlyozni, hogy az angol nyelvű szakirodalomban a kilencvenes évek második felében két párhuzamos, ám ellentétes irányba mutató elméleti törekvés bontakozott ki. A narratológia szűkebb tartományának képviselői, többek között Monika Fludernik (1996), Lubomír Doležel (1998), Manfred Jahn (1999) és Marie-Laure Ryan (2005) a kognitív tudomány és a narratológia közeledését elsősorban a kognitív tudományokban használatos fogalmak, elemzési modellek és eljárások narratológiai alkalmazásától várták. Ezt a törekvést *adaptációs megközelítésnek* is nevezhetnénk.

Akik viszont az elmefilozófia, a logika vagy valamely kurrens nyelvészeti irányzat felől érkeztek el az elbeszélés és a fikcionalitás alapproblémáihoz, így például Mark Crimmins (1998), Leonard Talmy (2000), Alberto Voltolini (2003) vagy Frederick Kroon (2004), azok inkább a kognitív elméletben rejlő lehetőségek kiaknázását várták néhány specifikus narratológiai téma tárgyalásától. Nevezzük ezt a törekvést *expanzív megközelítésnek*.

Lévén, hogy az utóbbi irányzatra, az expanzív megközelítésre inkább jellemző a reprezentáció és a megismerés

kérdéseinek átfogó és konceptuális viszonyokra összpontosító kezelése, jelen összefüggésben talán ezt a megoldást érdemesebb közelebbről szemügyre venni.

Előbb azonban egy rövid kitérőt kell tennünk. Amint az előbbiekben láttuk, egy narratológiai megfontolásokkal kiegészített kognitív elméletnek a jelenlegi teoretikus helyzetben vagy # (1) vagy # (2) mellett kell érvelnie, de végkövetkeztetésében mindenképpen támogatnia kell # (3)-at. Az adaptációs megközelítés egyik képviselője, Marie-Laure Ryan (1998, 2005) szerint a narratíva és a narratív struktúrák kognitív meghatározásában egy lehetséges keretelmélet a következő általános tételekre támaszkodhat:¹⁸

- i. *Térbeli dimenzió.* A narratíva egy lehetséges w világ komplex rendszere, ahol a tárgyak és a karakterek térbeli orientációs pontok elrendeződésébe illeszkednek.
- ii. *Temporális dimenzió.* A narratívában megjelenő lehetséges világok véletlen vagy a karakterek szándéka által irányított állapotváltozásokon mennek keresztül. Az állapotváltozások mindig egy adott w világ belső időszerkezetéhez igazodnak.
- iii. *Mentális dimenzió.* Azon kívül, hogy a tárgyak és a karakterek térbeli orientációs pontokhoz, az állapotváltozások pedig időszerkezetéhez kötöttek, a lehetséges világok mentális állapotokat és folyamatokat is involválhatnak. Végző soron ezek a mentális állapotok és folyamatok teremtik meg a térbeli és a temporális

---

¹⁸ A 'narratíva' nehezen definiálható, általános fogalmát a továbbiakban szűk értelemben, a 'fikcionális narratíva' és a 'fikcionális elbeszélés' fogalmával egyenértékű kifejezésként fogom használni.

dimenzió, azaz egy lehetséges w világ komplex rendszerének egységét.

Ha Ryan szándékának megfelelően az említett tételeket a narratívát létrehozó szerző szemszögéből közelítjük meg, a narratívát akár a gondolkodás karakterisztikus formájaként is felfoghatjuk.¹⁹ Aki fikcionális műveket hoz létre, úgy teremt lehetséges világokat, hogy a teremtett művek mentális dimenzióját saját mentális működésére jellemző tapasztalati analógiák alapján mintázza meg. E megfigyelés fő hangsúlya természetesen arra esik, hogy a fikcionális mű mentális dimenziójának megteremtése minőségi és szerkezeti hasonlóságokat mutat olyan egyszerű, hétköznapi helyzetekkel és folyamatokkal, mint amikor átkelünk egy járművekkel zsúfolt forgalmas útszakaszon, színes tárgyfelületeket érzékelünk vagy fájdalomérzet keletkezik az ujjunkban. Mindegyik esetben arról van szó, hogy olyan gondolkodási háttérmechanizmusok is befolyásolják racionális cselekvésünket, amelyek a logikai algebra és a komputáció mechanikus törvényeivel nem írhatóak le maradéktalanul. Magától értetődő, hogy a narratív struktúrák létrehozását ebben az értelemben ugyanúgy nem tekinthetjük pusztán explicit komputációnak, mint abduktív következtetéseken alapuló döntéseinket praktikus cselekvési helyzeteinkben. Úgy tűnik tehát, hogy a gondolkodás karakterisztikus formájaként a narratíva összhangban áll $\#(1)$ kritikai állításával.

Emellett azt is érdemes megjegyezni, hogy az *i*, *ii* és *iii* pontokkal jelzett általános tételek úgy közelítik meg a

---

¹⁹ Ez az értelmezés egyébiránt Mark Turner (1996) nagy hatású, ám vitatható felfogásával is összhangban áll.

'narratíva', illetve a 'narratív struktúra' fogalmát, mint egy paraméterek szekvenciájához kötött speciális, kognitív kontextust. A térbeli, a temporális és a mentális dimenzió paraméterei – a tárgyak és a karakterek térbeli viszonyai alapján kirajzolódó fikcionális helyszínek, az állapotváltozások által meghatározott belső időviszonyok, valamint a narratíva egységét megteremtő mentális állapotok és folyamatok – egyedíthető, de egymástól nem független paraméterek. A térbeli orientációs pontok példának okáért kijelölhetik az állapotváltozások menetét, és fordítva, az állapotváltozások menete befolyásolhatja a térbeli orientációs pontok elrendeződését, a mentális dimenzió pedig módosíthatja a térbeli és az időbeli paraméterek között fennálló összefüggéseket. Így olyan kognitív kontextus jön létre, amelyben az egyedíthető paraméterek nem egymástól elszigetelt, független szekvenciákat képeznek, hanem kölcsönviszonyon alapuló holisztikus kapcsolatban állnak egymással.²⁰ A narratíva mint egységes egész ezért semmiképpen sem redukálható egyszerű logikai viszonyokra. Ezzel a Ryan által képviselt adaptációs megközelítés közel kerül #2) kritikai állításához is.

Észrevehető azonban, hogy Ryan általános tételei közvetlenül nem támogatják #3)-at. #3) állítása szerint a

---

²⁰ Szemléletes példa a paraméterek holisztikus viszonyára a *Bűn és bűnhődés* nyitó mondata: „Július elején, egy rendkívül meleg nap alkonyatán, fiatal férfi lépett ki a Sz... utcai házból, ahol al-bérletben lakott és lassan, láthatóan bizonytalanul, elindult a K... híd felé.” [Dosztojevszkij] Kézenfekvő azt állítani, hogy az 'Sz... utcai ház' és a 'K... híd' az állapotváltozás ('elindult') révén válik orientációs ponttá, de ugyanilyen joggal mondhatnánk azt is, hogy az állapotváltozás lehetőségét az 'Sz... utcai ház' és a 'K... híd' térbeli orientációs pontjai teremtik meg.

klasszikus komputációs elmélet nem meríti ki mindazt, amit az emberi megismerésről értelmesen mondani lehet. Az adaptációs megközelítés egyik érzékeny pontjának számít, hogy a narratíva és a narratív struktúrák elemzéséből levonható következtetéseket nem képes a megismerés lehetőségére – például a mentális reprezentáció vagy a nyelvi állítások igazságára – vonatkozó közvetlen következtetésekként kezelni. Ezt a hiányosságot az utóbbi időben néhányan pótolni igyekeztek. Richard van Oort (2003) érvei szerint a narratívában – és általában a művészetben – jelenlévő szimbolikus reprezentáció olyan antropológiai szerepet töltött be a kulturális evolúcióban, amelyet „nem lehet visszavezetni a biológiai evolúció kauzális funkcióira”. Sarah Worth (2005) pedig úgy látja, hogy a narratív struktúrákhoz önálló grammatikát és önálló megismerési feladatkört kell rendelnünk: a narratív megismerés nem azonos sem az episztemikus ’tudni, mi’, sem a pragmatikus ’tudni, hogyan’ ismeretformákkal. Az adaptációs megközelítés híveiként végső soron mindketten azt hangsúlyozzák, hogy a narratív tudás mint *sui generis* tudás a ’tudni, milyen’ ismeretformával jellemezhető. Ez a javaslat egyelőre azonban nem tűnik többnek egy ötletszerű megoldásnál. Főként a fogalmi tisztázatlanságok és az argumentáció megalapozatlansága miatt támad hiányérzetünk. Ezen felül akárcsak Ryan tételeinél (*i, ii, iii*), az utóbb említett szerzőknél is kifejtetlen marad egy lényeges elemzési szempont: milyen eljárások és fogalmi eszközök szükségesek a *fikcionális nyelvezet* kognitív szempontú elemzéséhez?

Tudományos háttérük specialitása miatt az adaptációs megközelítés képviselői feltehetően nem rendelkeznek elégséges fogalmi erőforrásokkal ahhoz, hogy a narratív struktúrák nyelvi hordozójáról kellően részletes képet

alkossanak. Az expanzív megközelítés teoretikusai ebből a szempontból jóval előnyösebb helyzetben vannak. Ha Leonard Talmy (2000) vagy Mark Crimmins (1998) munkáira vetünk egy pillantást, azt láthatjuk, hogy éppen a narratíva nyelvi dimenziójának lingvisztikai elemzése áll elgondolásuk középpontjában. Talmy a kognitív szemantika alapelveinek kifejtése során jutott el a fikcionális nyelvezet témaköréhez, Crimmins érdeklődését pedig a fikcionalitás és az igazság viszonyának szisztematikus vizsgálata irányította a narratíva lingvisztikai kérdéseire. Munkáik az utóbbi időben széles körű vitát váltottak ki, ezért nézeteiket mindenképpen érdemes legalább vázlatosan bemutatni. (Crimmins koncepciójának lényegét a színleléseleméletet tárgyaló 4. szakaszban fogom érinteni.)

Kognitív szemantikával foglalkozó nagyszabású munkájában Talmy (2000) hosszú fejezetet szentel a narratív struktúrák kérdéseinek. Kétségtelen, hogy egy átfogó igényű keretelmélet felvázolása számára is vonzó lehetőségnek tűnik. Talmy ugyanakkor túllép a Ryan munkájából idézett általános kerettételeken. Először is, a narratívát a tág értelemben vett humán kognitív rendszer – kooperatív viszonyban lévő mentális képességek halmaza – alrendszerként határozza meg. A globális kognitív rendszer viszonylagos önállósággal működő és egymást részben átfedő alrendszerei, a nyelv, a percepció, a gondolkodás, az érzélem, a memória és az anticipáció mellett így a narratíva is megjelenik mint az előbbiekkal rokon működési feltételeknek alávetett alrendszer. Másodszor, a működési feltételek azonosságára hivatkozva a narratíva elemzését arra is alkalmasnak tartja, hogy valamivel tisztább képet alkossunk az egyes alrendszerek bonyolult kooperációjáról. Ryan adaptációs felfogásától eltérően Talmy tehát úgy véli, hogy

a narratíva eredendően a globális kognitív rendszer része, és nem pusztán egy szimbólumhasználaton alapuló lehetséges világ, melynek fennállása rendszerint egy meghatározott szerző kontingens alkotó tevékenységéhez kötődik. Ebből adódóan joggal feltételezhetjük, hogy a narratológia kognitív szemléletre alapozott változata képes szignifikáns módon hozzájárulni a reprezentáció és a megismerés kérdéseinek továbbgondolásához.

Korántsem magától értetődő ugyanakkor, hogy miként lehet ehhez az ambiciózus programhoz a megfelelő kiindulópontot jelentő kerettételeket megfogalmazni. Talmy (2000) könyvének narratívával foglalkozó fejezete – *A Cognitive Framework for Narrative Structure* (8. fej.) – a következő elképzelést vázolja fel. A narratíva mint a globális kognitív rendszer egyik önálló alrendszere e fejezet állításai szerint három párhuzamos szerkezeti szinten vizsgálható:

Domének. Ehhez a szerkezeti szinthez az össznarratíva egyes részterületei tartoznak: a narratíva hordozójának tekintett szimbolikus jelhasználat fizikai realitása, a narratíva létrehozója és befogadója, a narratívához rendelhető szociokulturális környezet, és mint legtágabb domén a narratívát övező téridőbeli világ.

Rétegek. Ezen a szerkezeti szinten a narratívával prototipikus módon együttjáró strukturális tulajdonságok találhatóak. Alapvető rétegnek számít a térbeli, az időbeli, a kauzális és a pszichológiai struktúra. Az említett rétegek felelősek a domének közötti kapcsolatok megteremtéséért is.

Organizációs szabályok. Önálló szerkezeti szintet alkotnak a rétegek viszonyát kialakító organizációs szabályok

is. A következő négy szabály a globális kognitív rendszer más alrendszerében is meghatározó szerepet tölt be: az egyes rétegek szükségszerű relációjának szabálya, a differencia, a kombinatorikus szerkezet, valamint az értékelés szabályai.²¹

A domének, a rétegek és az organizációs szabályok szerkezeti szintjei természetesen csak az elméleti nyelvhasználat fogalmi megkülönböztetései szerint különíthetők el. Önmagában véve ez persze még nem jelenti azt, hogy a 'domén', a 'réteg' vagy az 'organizációs szabály' narratológiai fogalma empirikus tartalom nélküli, üres konceptuális konstrukció lenne. Fodor korai elképzelésének tárgyalása során az előbbiekben már utaltunk rá, hogy a mentális nyelv racionalisztikus elképzelése mögött egy nyilvánvaló empirikus háttérfeltevés húzódott meg. E feltételezés akkor arra vonatkozott, hogy a grammatikai értelemben vett nyelv és a mentális nyelv reprezentációinak elméleti megkülönböztetését alá lehet támasztani a

---

²¹ Az érthetőség kedvéért talán érdemes egy-egy jellemző regénybeli példát említeni az utóbbi három szabályra. *Differencia*: a narratív nézőpont az egyes karakterek közötti váltás esetén a karakterek szerepének megfelelően differenciálódhat (pl. az *Ulysses* [Joyce] 17., katekizmusra hasonlító, objektív nézőpontú fejezete után Molly szubjektív hangú zárómonológja). *Kombinatorikus szerkezet*: a narratív rétegek egyes elemei nagyobb egységet képezhetnek. A kombináció elsősorban az időbeli struktúrára jellemző (pl. *Az eltűnt idő nyomában* [Proust] bonyolult időbeli szekvenciális struktúrája). *Értékelés*: a veridikusság, a hasznosság vagy a tetszés szempontjából a domének és a rétegek egyaránt hordozhatnak ítéletet (pl. a háborús Magyarország közviszonyainak burkolt morális értékelése a *Cicero vándorévei*-ben [Szentkuthy]).

tapasztalati vizsgálatok hagyományos, empirikus módszereivel is. Lényegében véve hasonló helyzet érvényes most Talmy kerettételeire is. A szerkezeti szintekre tagolható narratíva fogalma valószínűleg csak egy masszív empirikus háttérfeltevés közvetítésével válik hatékonyan alkalmazható elméleti fogalomná.

Úgy tűnik, mintha könyvének bevezető fejezetében maga Talmy is erre az elengedhetetlen empirikus háttérfeltevésre utalna. A nyelv egyik szembetűnő használati sajátossága véleménye szerint abban áll, hogy a megértett mondatok a hallgatókban mindig tapasztalati komplexumokat – más szóval: kognitív reprezentációkat – aktiválnak. Ez azért figyelemre méltó megjegyzés, mert Talmy nem véletlenül említi ebben az összefüggésben a '*tapasztalati* komplexumokat'. Ha a mondatok formális/grammatikai és tartalmi/lexikai tulajdonságaik révén nem aktiválnának tapasztalati forrásokhoz köthető reprezentációkat a hallgatókban, a kognitív szemantika (és ezzel együtt a kognitív narratológia) egyik alappillére kerülne veszélybe. Mondataink igazságértéke e tapasztalati források híján egyszerűen meghatározhatatlanná válna. Mindez érvényes a tudományos nyelvhasználatra is: a tudományos nyelv terminusai és mondatai és a nyelven kívüli világ tárgyai között ugyanilyen stabil tapasztalati relációnak kell fennállnia. Tudományműszertani szempontból erre az empirikus háttérfeltevésre tehát mindenképpen szükség van.

Amennyiben van rá mód, e feltevést valamiképpen tapasztalati módszerekkel is igazolni kellene. Talmy láthatóan kitér e kísérleti és statisztikai eljárásokat is igénylő feladat megoldása elől, és érthető okokból megelégszik kerettételeinek heurisztikus kifejtésével. Munkája így is igen értékes hozzájárulás a reprezentáció és a megismerés kérdéseihez.

Külön kiemelendő témánk szempontjából, hogy Talmy expanzív megközelítésmódja alapján olyan képet alkothattunk a mentális reprezentációról, amely a komputációs elmélet kritikájának kiterjesztéseként is felfogható. A reprezentáció narratív fogalmát ugyanis a domének tapasztalati realitásából kiinduló, a rétegek prototipikus tulajdonságain átívelő és az organizációs szabályokig vezető kognitív műveletek sorozataként határozhatnánk meg. A narratíva összetett természetéből következik, hogy ebben a meghatározásban nem pusztán konceptuális-algoritmikus műveletpéldányok diszkrét sorozatáról van szó. Elegendő, ha csak a rétegek közé sorolt pszichológiai struktúrát említjük mint nem algoritmizálható eljárásokra épülő szerkezeti szintet. Mindezek alapján nem lehet kétséges, hogy Talmy elmélete támogatja #(3) kritikai állítását. A klasszikus komputációs elmélet ezek szerint valóban nem meríti ki mindazt, amit az emberi megismerésről értelmesen mondani lehet.

4. A színlelés-elmélet

Ami a terminológia precizitását és az elemzés stratégiai részleteit illeti, a narratológia kognitív változata viszonylag kevés újdonságot hozott a fikcionális nyelvezet értelmezésében. Az expanzív megközelítésnek azonban két szűkebb értelemben vett lingvisztikai irányzata is létezik, az egyik a színlelés-elmélet, a másik a fikcionális operátorok teóriája. (Ez utóbbi teóriát az 5. szakaszban fogom tárgyalni.)

A fikció színlelés-elméletének alapgondolatát ma már klasszikusnak számító tanulmányában David Lewis (1978) vetette fel először. Lewis felfogásában a fiktív tárgyakra és eseményekre szóló történetmondás a szerepjátszás vagy

a színlelés tipikus jegyeit hordozza. Fikcionális kontextusokban a történetmondók Lewis szerint valójában nem referáló szándékkal használják beszédaktusaikban a tárgyak neveit, mondataikkal pedig nem fejeznek ki proposíciókat, mindössze úgy tesznek, *mintha* nyelvhasználatuk a faktuális nyelvhasználat konvencionális szabályait követné.

A színlelés-elmélet később Kendall Walton (1990) és Gregory Currie (2001, 2005) írásaiban az evolúcióelmélet és a kognitív pszichológia felismeréseit is felhasználva – túlnőve a '*mintha*-beszédaktus' Lewis által javasolt felfogásán – a mimézis egyetemes elméletévé bővült.²² Walton eredetileg egy közkeletű megfigyelésre támaszkodva kötötte össze a színlelés és a fikcionális beszédmód kérdéseit az igazságérték meghatározásának problémáival:

Nem szokatlan, hogy aktuálisan mondunk valamit, és ezzel színlelve valami mást állítunk. A vacsoránál valaki megjegyzi, hogy képes lenne megenni akár egy orrszarvút is, amivel arra céloz, hogy nagyon éhes. Smith szarkasztikus hangvétellel megjegyzi,

---

²² A színlelés-elmélet racionális viselkedést érintő vonatkozásairól újabban Shaun Nichols és Stephen Stich (2000, 2004) közölt érdekes tanulmányokat. Nichols és Stich felfogása szerint kognitív architektúráinkban a színlelés és az imagináció fikcióhoz köthető aktusai ugyanazt a reprezentációs kódot és ugyanazokat a műveleti szabályokat (következtetés, updating) használják, mint a verifikálható tartalmakat hordozó vélekedési aktusok. A különbség mindössze architektonikus: a vélekedés reprezentációi a *Belief Box*, a színlelés reprezentációi viszont a *Possible Belief Box* munkaterületén raktározódnak. Ezzel magyarázható, hogy a színlelés és a racionális cselekvés általános normái a cselekvési helyzetek többségében megegyeznek.

hogy 'John egy szuperhős', amivel azt akarja tudatni, hogy John hogyan vélekedik magáról.²³

A waltoni idézet jól illusztrálja, hogy egyszerű kijelentő mondataink szó szerinti értelemben véve gyakran hamisak, vagy egyáltalán nem rendelkeznek proposíciós tartalommal, ám mégis alkalmasak arra, hogy a köznyelv megszokott kontextusaiban közvetett módon igaz állítást fejezzünk ki velük. A fikcionális és a köznyelvi beszédmód interakciója hasonló furcsaságokat produkál. A 'Sherlock Holmes nem létezik' mondattal például olyan hibrid kontextust hozunk létre, amely az értékelési körülmények egyidejű kettősségét feltételezi. A proposíció összetevőit egyszerre két különböző nézőpontból, a 'Sherlock Holmes' argumentum referensét a fikció összefüggésén belül, a 'nem létezik' predikátum referensét pedig a fikció összefüggésén kívül kellene értelmeznünk.

Walton útmutatásait követve Mark Crimmins (1998) e különös ellentmondás feloldására dolgozta ki a színleléselemélet szemantikai vázlatát. Crimmins álláspontja szerint a fikcionális nyelvezet értelmezésében a proposíciók kontextuális értékelése a kulcskérdés. Helyesen állapítja meg, hogy az igazságérték meghatározása szempontjából a 'Sherlock Holmes *F*' típusú mondatok két különböző osztályba (A, B) sorolhatóak.

(A) A színlelésen alapuló kontextusok jellegzetessége az, hogy bizonyos proposíciókat ideiglenesen, faktuális tartalmukra való tekintet nélkül igaznak tekintünk. A bűnügyi történet szövegét olvasva *fikcionálisan igaznak* fogadjuk

---

²³ Walton 1990: 394. Idézi Recanati 1998. Magyarul in: Szabó & Vecsey 2005: 75.

el, hogy létezik egy olyan hús-vér személy, akire a 'Sherlock Holmes' tulajdonnév használatával referálni tudunk. Amikor a 'Sherlock Holmes egy székbe tessékelt különös látogatóját' vagy a 'Sherlock Holmes türelmetlen mozdulattal ütött a térdére'²⁴ mondatokat megértjük, jóhiszeműen azt feltételezzük, hogy a fiktív/faktív különbségnek a történetmondás szempontjából nincsen szemantikai következménye. 'Sherlock Holmes' tulajdonnevet viselő személy azonban nem létezik. Így a színlelésen alapuló kontextusokban a 'Sherlock Holmes *F*' típusú mondatok nem fejezhetnek ki proposíciókat sem. *Fikcionálisan azonban igaz*, hogy 'Sherlock Holmes' és '*F*' összetevőkből álló proposíciók léteznek. A színlelés kontextusának egyedi körülményeitől függ, hogy mely proposíciók tartozhatnak ebbe az osztályba.

(B) A történetmondás által generált proposíciókat azonban nem csak a színlelés kontextusának egyedi körülményei teszik fikcionálisan igazzá. Crimmins ismét helyesen hangsúlyozza, hogy az (A) osztály proposícióinak fikcionálisan igaz voltához a metafikcionális kontextusok is konstitutív módon hozzájárulnak. Ahhoz, hogy (A) osztály proposíciói (fikcionálisan) létezhesse, bizonyos értelemben a fikción kívüli világ tényeire is „szükség van”. A fikció létét meghatározó nem-fikcionális tényekről a 'Sherlock Holmes nem létezik' vagy a 'Sherlock Holmes alakja egyedülálló a bűnügyi regényirodalom történetében' típusú metafikcionális állítások tudósítanak. Ezeknél az állításoknál fenntartjuk magunknak a jogot, hogy a fiktív/faktív különbség szerepet játsszon a mondatainkkal kifejezett proposíciók igazságértékének megítélésében.

²⁴ Doyle 1980: 1. és 3. fejezet.

A kérdés természetesen az, hogy hogyan boldogulnak a metafikcionális állítások a fiktív/faktív megkülönböztetéssel. Vegyük szemügyre a 'Sherlock Holmes nem létezik' mondat típus példányait. Kimondva e mondatot Crimmins szerint először is színlelve elfogadjuk, hogy a 'Sherlock Holmes' fikcionális tulajdonnévvel képesek vagyunk *valamire* referálni. Színlelésünknek viszont – némileg paradox módon – éppen az az értelme és feladata, hogy valamilyen módon elkerüljük a referáló használati módot, hiszen a kimondott mondat csak abban az esetben lehet faktuálisan igaz, ha a 'Sherlock Holmes' tulajdonnév színlelt használati módja valójában nem referáló használati mód.

Világosabban láthatjuk a fiktív/faktív megkülönböztetés lényegét ebben az esetben, ha arra gondolunk, hogy a színlelés kontextusában elvileg bármely tulajdonnév lehet (fikcionális értelemben) referáló név. Némely tulajdonnév referense viszont nem rendelkezik egy lényeges tulajdonsággal, nevezetesen a 'reális létezés' tulajdonságával. Ez igaz a 'Sherlock Holmes' név referensére is. A 'Sherlock Holmes' tulajdonnév referense színlelt referensként adott számunkra, de ez a referens a 'reális létezés' megkülönböztető tulajdonságával nem rendelkezik. A fiktív/faktív szemantikai megkülönböztetés a 'Sherlock Holmes nem létezik' típusú metafikcionális állításoknál tehát csak abban az esetben nyeri el értelmét, ha a referensek megkülönböztető tulajdonságainak individuális eloszlását is figyelembe vesszük. Ez azt jelenti, hogy egy fikcionális kontextusban előforduló tulajdonnév akkor lehet referáló név metafikcionális kontextusokban is, ha referensére eredeti fikcionális kontextusában is jellemző a 'reális létezés' megkülönböztető tulajdonsága. A pusztán fikcionálisan adott tulajdonnevek referensei viszont nem léteznek, legalábbis

a létezés reális világra vonatkozó extenzionális értelmében. Megfogalmazhatjuk ezt a belátást modális kifejezésekkel is: a színlelésnek nem gondolható el koherens módon olyan kontextusa, amely például fikcionálisan igazzá tenné, hogy egy adott *lehetséges* világban Sherlock Holmes *aktuálisan* (nem fikcionálisan) létezik. Crimmins szerint éppen ezért tudunk igaz proposíciót kifejezni a 'Sherlock Holmes nem létezik' mondat típus kimondott példányaival.²⁵

Az imént bemutatott gondolatsor egyik meglepő következménye szerint szükségszerű, hogy Sherlock Holmes egyetlen koherensen elgondolható lehetséges világban sem létezik *aktuálisan*. A névelmélet összefüggéseire lefordítva Sherlock Holmes szükségszerű nem-létezése pedig egyenértékű azzal a tétellel, hogy a 'Sherlock Holmes' tulajdonnév szükségszerűen fikcionális tulajdonnév. A kortárs metafizika egyes irányzatai bizonyára vitatnák, hogy Sherlock Holmes nem-létezése a lehetséges világok logikai terében szükségszerű modális ténynek tekinthető. Ugyanígy, a névelmélet kutatói között sem lehetne túlzottan nagy népszerűséget szerezni a szükségszerűen fikcionális nevek tézisével. Elméleti elköteleződésre való tekintet nélkül ma a névelmélet szinte minden képviselője egyetért abban, hogy a nevek és a nevek viselői között merőben kontingens viszony áll fenn. Crimmins színlelés-elméletről alkotott szemantikai felfogása e kétségek ellenére is jól használható támpontot ad a fikcionális nyelvezet értelmezéséhez.

²⁵ Megjegyzendő, hogy a fikcionális neveket tartalmazó negatív egzisztenciális állítások értelmezése önálló szakterületté vált az utóbbi három évtizedben. A téma áttekintéséhez lásd többek között: Recanati 1998, Kroon 2004, Sainsbury 2005.

5. Léteznek-e monstrumok?

A fikcionális operátorok teóriája a színlelés-elmélettel azonos időben keletkezett. Már említett klasszikus írásában David Lewis (1978) dolgozta ki ezt az elméleti álláspontot is. Nem meglepő tehát, hogy számos közös vonása van e két elméletnek. Az operátor teória sarokpontjait az alábbi vázlatos formában lehetne összefoglalni.²⁶

Tegyük fel, hogy létezik egy '*fikcionális kontextusban*' (a továbbiakban: FK) mondatoperátor. Egy narratív szövegben tetszőleges tárgyakat vonhatunk be az egzisztenciális kvantifikáció hatókörébe, ha maga az egzisztenciális kvantifikáció az FK operátor tágabb hatókörébe esik. FK hatókörén belül logikai és modális ellentmondások előidézése nélkül állíthatjuk példának okáért, hogy 'Sherlock Holmes F ', hiszen ekkor nem állítunk egyebet, minthogy a fikció kontextusában létezik legalább egy x , mely x azonos Sherlock Holmes-szal, és Holmes-ra igaz az ' F -nek-lenni' tulajdonság.

Az FK operátor természetesen nem jelenik meg, és nem is kell, hogy explicit módon megjelenjen a fikció szövegében. Közös kulturális háttértudása révén a fikció szerzője és olvasója ugyanis egyaránt tisztában van azzal, hogy a narratív történetmondás a köznap nyelvhasználat kontextusaitól eltérő tulajdonságú kontextusokat hoz létre. Az FK operátor Lewis és mások szerint implicit módon azonban jelen van minden narratívában szereplő mondat logikai formájában. Lényegében véve Gregory Currie (1990) is hasonlóan vélekedik, amikor azt állítja, hogy 'Az Φ fikcióban S ' mondat példányai akkor és csak akkor igazak egy

---

²⁶ Vö. Ludlow 2006: 6.

kellőképpen tájékozott olvasó számára, ha ésszerű arra következtetnie, hogy Φ szerzője azt hiszi/gondolja/állítja, hogy S. Az olvasót nyilvánvalóan csak az 'S' mondat érdekli, hiszen a történetmondásban közvetlenül nem találkozunk 'Az Φ fikcióban' operátorral. Mivel jelenléte nem mutatható ki a narratíva mondatainak felszíni szerkezetében, 'Az Φ fikcióban' operátor működése rejtett marad, a mondatok logikai formájában való jelenlétét pedig csak az analogikus következtetés kifinomult eszközeivel mutathatjuk ki.

A fikcionális nyelvezet és ezáltal a narratológia újabb változatainak értelmezésében is komoly tétje van annak a kérdésnek, hogy igazolható-e az FK, vagy az FK-hoz hasonló szerepet játszó operátorok léteire vonatkozó feltevés. Számos elágazása ismeretes e kérdésnek, a jelenlegi összefüggésben azonban elegendő, ha mindössze a témakör legalapvetőbb lingvisztikai-logikai vonatkozását vesszük röviden szemügyre.

Demonstratives (1989) címmel megjelent nagy hatású munkájában David Kaplan az indexikus kifejezések formális elméletének megalapozására tett kísérletet. Kaplan nézetei szerint az indexikusok – 'én', 'ma', 'itt', 'most', 'aktuális' stb. – közvetlenül referáló, szinguláris kifejezések. Ez azt jelenti, hogy egy indexikus, például az 'én' egyes szám első személyű személyes névmás, használatának kontextusában fogalmi közvetítések nélkül, direkt módon választja ki referensét. Más referáló kifejezésekkel összevetve az indexikusok hiányos szavaknak számítanak, hiszen lexikailag definiált, konstans referens nem tartozik hozzájuk. Az 'én' referense esetről esetre változik, mégpedig aszerint, hogy éppen ki a nyelvhasználat aktuális kontextusában a beszélő. Jelentése (karaktere) is erre a szűk információs tartalomra korlátozódik: 'én' = az a személy, aki beszél (vagy

ír). Kaplan szerint a használat kontextusának az a szerepe, hogy a jelentés lexikai hiányosságát kiegészítve rögzítse az indexikusok referenseit.

Az indexikusok elmélete azért lehet érdekes a fikcionális operátorok szempontjából, mert Kaplan egy jól megalapozott érvet dolgozott ki a jelentésmódosító mondatoperátorokkal szemben. Az érv egy példával mutatható be a legegyszerűbben. Az 'Én most fáradt vagyok' mondat akkor igaz, ha az a személy, aki beszél (V. Z.) a nyelvhasználat aktuális időpillanatában (2006. 08. 03. 17 óra 32 perc) fáradt. Tegyük egy próbát, és módosítsuk egy operátorral indexikusokat tartalmazó eredeti mondatunkat. Legyen ez az operátor a '*Bizonyos kontextusban igaz, hogy*'. Kaplan szerint a '*Bizonyos kontextusban igaz, hogy én most fáradt vagyok*' mondat a jelenlegi kontextusban – melynek időpillanata 2006. 08. 03. 17 óra 33 perc – akkor fejezhet ki igaz proposíciót, ha egy bizonyos beszélő a nyelvhasználat egy adott időpillanatában fáradt. Ez a feltétel azonban nyilvánvalóan ellentmond az 'én' és a 'most' közvetlenül referáló természetének. Az 'én' személyes névmás az én (V. Z.) használatomban nem referálhat egy tetszőleges kontextus tetszőleges beszélőjére, hiszen én (V. Z.) csak saját, egocentrikus kontextusaimban beszélhetek, de a jelenlegi kontextus időpillanatában a 'most' sem referálhat egy tetszőleges kontextus időpillanatára. Látható, hogy az 'én' és a 'most' indexikusok karaktere ellenáll a mondatoperátor jelentésváltozást kezdeményező erejének. A közvetlen referálás képességén kívül ennek az az oka, hogy az indexikusok hatóköre tágabb, mint a mondatoperátorok hatóköre. A '*Bizonyos kontextusban igaz, hogy*' mondatoperátor hatókörébe vont indexikusok ezek szerint explicit jelentésbeli konfliktust idéznek elő. Az ilyen típusú mondatoperátorokat nevezi Kaplan monstrumoknak. Kaplan

meggyőződése szerint a természetes nyelvekben nem léteznek, és nem is létezhetnek jelentésmódosító monstrumok.

Könnyű észrevenni, hogy FK alig különbözik a kaplani monstrumoktól. Láthattuk, hogy Lewis és Currie feltételezése szerint az FK mondatoperátor tágabb hatókörű a narratív szövegekben, mint az egzisztenciális kvantifikáció. Ebből egyebek mellett az következik, hogy (i) FK megváltoztathatja a hatókörébe tartozó mondatok eredeti kontextusát, és (ii) az egzisztenciális kvantifikáció módosítása révén megváltoztathatja a hatókörébe tartozó mondatok igazságértékét. Vajon megegyezik-e a köznyelvi 'N F', és a rejtett fikcionális operátort tartalmazó '[FK] N F' mondatok igazságértéke? Nem szükségképpen, hiszen FK-nak éppen az a szerepe, hogy olyan fikcionális kontextust hozzon létre, amelyben bármely tárgyról, akár a reális létezés tulajdonságával nem rendelkező tárgyról is szabadon beszélhetünk. Ha az 'N' tulajdonnév olyan tárgyra referál, amely a reális világban nem létezik, akkor a két mondat igazságértéke eltérhet. Ez persze csak azért lehetséges, mert FK első lépésben az 'N' tulajdonnév karakterén fejt ki hatását. Itt viszont egy alapvető elméleti nehézség keletkezik: ha elfogadjuk, hogy az indexikusok és a tulajdonnevek jelentésszerkezete hasonló elemekből (karakter/referens) épül fel, és FK valóban képes arra, hogy a kontextus elmozdításával egy közvetlenül referáló 'N' tulajdonnév karakterét módosítsa, akkor a kaplani eszmefuttatás alapján FK monstrum, és nem lehet a természetes nyelv része.²⁷ Bár a kérdés formális-technikai részleteit nem érintettük, ez mindenkép-

---

²⁷ A karakter/referens megkülönböztetés lehetőségét a tulajdonnevek esetében Kaplan még elvetette, de a téma későbbi irodalmában sokan úgy látták, hogy a nevek kettős jelentésszerkezetére

pen komoly ellenvetésnek tűnik a fikcionális operátorok teóriájával szemben.

6. Záró megjegyzés

A kognitív narratológia jelenlegi tudományos státuszát nehéz lenne egyértelműen meghatározni. Vázlatos áttekintésünkől az mindenesetre kiderült, hogy a klasszikus komputációs elmélet nem merítette ki a reprezentáció és a megismerés összes vonatkozását. Vitathatatlan, hogy a kognitív tudomány és a narratológia utóbbi években tapasztalható közeledése új, izgalmas lehetőségeket nyitott a gondolkodás és a fikcionalitás elméleti kérdéseinek tanulmányozásában. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy a kognitív narratológia rendszeres kifejtése egyelőre még az alapfogalmak tisztázatlanságából fakadó belső feszültségekbe ütközik. A jövő kérdése – talán már a közeli jövő kérdése –, hogy ezeket a feszültségeket hogyan tudjuk feloldani.

Hivatkozott irodalom

- AYDEDE, Murat (1998): Fodor on Concepts and Frege Puzzles. *Pacific Philosophical Quarterly* 79: 289–294.
- BOBROW, Daniel G. & COLLINS, Allan (1975) (eds.): *Representation and Understanding: Studies in Cognitive Science*. New York: Academic Press.
- BONOMI, Andrea (1999): Fictional Contexts. *Selected Papers from the Second Conference on Modeling and Using Contexts, CSLI Publications, Stanford*.

---

vonatkozó feltételezés az indexikusok kaplani elméletétől függetlenül is alátámasztható. Lásd például: Voltolini 1995.

- CHURCHLAND, Paul M. (1981): Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes. *Journal of Philosophy* 78: 67–90.
- CORAZZA, Eros & WHITSEY, Mark (2003): Indexicals, Fictions, and Ficta. *Dialectica* 57: 121–136.
- CRIMMINS, Mark (1998): Hesperus and Phosphorus: Sense, Pretense, and Reference. *The Philosophical Review* 107: 1–47.
- CURRIE, Gregory (1990): *The Nature of Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (2001): Imagination and Make-Believe. In: Gaut, Berys N. & Lopes, Dominic (szerk.): *The Routledge Companion to Aesthetics*. London/New York: Routledge. 253–262.
- (2005): *Arts and Minds*. Oxford: Oxford University Press.
- & JUREIDINI, Jon (2004): Narrative and Coherence. *Mind & Language* 19: 409–427.
- DOLEŽEL, Lubomir (1998): *Heterocosmica: Fiction and Possible Worlds*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- DOYLE, Conan Arthur (1980): *A sátán kutyája*. Budapest: Móra.
- DRETSKE, Fred (1981): *Knowledge and the Flow of Information*. Cambridge: MIT Press.
- FODOR, Jerry A. (1975): *The Language of Thought*. Cambridge/MA: Harvard University Press.
- (1994): *The Elm and the Expert*. Cambridge: MIT Press.
- (1998): *Concepts. Where Cognitive Science Went Wrong*. Oxford: Clarendon Press.
- (2000): *The Mind Doesn't Work That Way*. Cambridge: MIT Press.

- (2003): *Hume Variations*. Oxford: Clarendon Press.
- FLUDERNIK, Monika (1996): *Towards a „Natural” Narratology*. London: Routledge.
- HAMEROFF, Stuart & PENROSE, Roger (1996): Conscious Events as Orchestrated Space-Time Selections. *Journal of Consciousness Studies* 3: 36–53.
- HARMAN, Gilbert (1987): (Non-Solipsistic) Conceptual Role Semantics. In: Lepore, Ernest (ed.): *New Directions in Semantics*. London: Academic Press 55–81.
- HORST, Steven W. (1996): *Symbols, Computation and Intentionality*. Berkeley: University of California Press
- JAHN, Manfred (1997): Frames, Preferences, and the Reading of Third-Person Narratives: Towards a Cognitive Narratology. *Poetics Today* 18: 441–68.
- KAPLAN, David (1989): Demonstratives. In: Almog, Joseph & Perry, John & Wettstein, Howard (eds.): *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press 481–563.
- KROON, Frederick (2004): Descriptivism, Pretense, and the Frege-Russell Problems. *The Philosophical Review* 113: 1–30.
- LAWLOR, Krista (2005): Enough is Enough: Pretense and Invariance in the Semantics of „Knows that”. *Philosophical Perspectives* 19: 211–236.
- LEWIS, David (1978): Truth in Fiction. *American Philosophical Quarterly* 15: 37–46.
- LONGUET-HIGGINS & HUGH, Christopher (1973): Comments on the Lighthill Report and the Sutherland Reply. *Artificial Intelligence – A Paper Symposium*. London: Science Research Council.
- LUDLOW, Peter (2006): From Sherlock and Buffy to Klingon and Norrathian Platinum Pieces: Pretense,

- Contextualism, and the Myth of Fiction. *Nous . Philosophical Issues: Annual Supplement*.
- NICHOLS, Shaun (2004): Imagining and Believing: The Promise of a Single Code. *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 62: 129–139.
- & STICH, Stephen (2000): A Cognitive Theory of Pretense. *Cognition* 74: 115–147.
- NISBETT, Richard & WILSON, Timothy D. (1977) (eds.): Telling More Than We Can Know: Verbal Reports on Mental Processes. *The Psychological Review* 84: 321–359.
- OORT, Richard Van (2003): Cognitive Science and the Problem of Representation. *Poetics Today* 24: 237–295.
- PEACOCKE, Christopher (1992): *A Study of Concepts*. Cambridge: MIT Press.
- PENROSE, Roger (1996): Beyond the Doubting of a Shadow. *PSYCHE* 23: 2–23.
- PITT, David (2001): Alter Egos and Their Names. *The Journal of Philosophy* 98: 531–552.
- PLÉH Csaba (1998): *Bevezetés a megismeréstudományba*. Budapest: Typotext.
- QUINE, Willard Van (1995): *From Stimulus to Science*. Cambridge: Harvard University Press
- RECANATI, Francois (1998): Talk about Fiction. *Lingua e Stile* 33: 547–560.
- RYAN, Marie-Laure (1998): The Text as World Versus the Text as Game: Possible World Semantics and Narrative Theory. *Journal of Literary Semantics* 27: 137–163.
- (2005): Narrative. In: Herman, David & Jahn, Manfred & Ryan, Marie-Laure (szerk.): *The Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London/New York: Routledge.

- SAINSBURY, Richard Mark (2005): *Reference Without Referents*. Oxford: Clarendon Press.
- SZABÓ Erzsébet & Vecsey Zoltán (2003) (szerk.): *Ki volt Sherlock Holmes? Tanulmányok a nevek szemantikájáról*. Szeged: Klebersberg Egyetemi Könyvkiadó.
- TALMY, Leonard (2000): *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- TURNER, Mark (1996): *The Literary Mind*. New York: Oxford University Press.
- VECSEY Zoltán (2003): Komputációs pszichológia – jó hírek, rossz hírek. *Pszichológia* 1: 157–168.
- VOLTOLINI, Alberto (1995): Indexinames. In: Hill, James & Kotátko, Petr (eds.): *Karlovy Vary Studies in Reference and Meaning*. Prague: Filosofia 258–285.
- (2003): How Fictional Works are Related to Fictional Entities. *Dialectica* 57: 225–238.
- WALTON, Kendall (1990): *Mimesis as Make-Believe*. Cambridge: Harvard University Press.
- WORTH, Sarah (2005): Narrative Knowledge: Knowing through Storytelling. *MIT4: The Work of Stories, Fourth Media in Transition Conference*. web.mit.edu/comm-forum/mit4/papers/worth.pdf (lehívás időpontja: 2008. január 10.)

Tájékoztató irodalom

- BANFIELD, Ann (1982), *Unspeakable Sentences: Narration and Representation in the Language of Fiction*. Boston: Routledge/Kegan Paul.
- BREWER, William F. (1985): The Story Schema: niversal and Culture-Specific Properties. In: OLSON, David R. & TORRANCE, Nancy & HILDYARD, Angela (eds.):

- Literacy, Language and Learning*. Cambridge: Cambridge University Press 167–194.
- BRUNER, Jerome S. (1986): *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- DUCHAN, Judith F. & BRUDER, Gail A. & E. HEWITT, Lynne (1995) (eds.): *Deixis in Narrative: A Cognitive Science Perspective*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- GRAESSER, Arthur C. & SINGER, Murray & TRABASSO, Tom (1994): Constructing Inferences During Narrative Text Comprehension. *Psychological Review* 101: 371–395.
- HERMAN, David (2000): Narratology as a Cognitive Science. *Image & Narrative* 1: (oldalszám nélkül).
- (2003) (ed.): *Narrative Theory and the Cognitive Sciences*. Stanford: Center for the Study of Language and Information.
- (2007): Storytelling and the Sciences of Mind: Cognitive Narratology, Discursive Psychology, and Narratives in Face-to-Face Interaction. *Narrative* 15:3. 306–34.
- HOGAN, Patrick C. (2006): Continuity and Change in Narrative Study: Observations on Componential and Functional Analysis. *Narrative Inquiry* 16:1. 66–74.
- HUBER, Martin & WINKO, Simone (2009) (Hgg.): *Literatur und Kognition. Bestandaufnahmen und Perspektiven eines Arbeitsfeldes*. Paderborn: mentis (= Poetogenesis 6.)
- KREUZ, Roger J. & MACNEALY, Mary Sue (1996) (eds.): *Three Obstacles in Empirical Research on Aesthetic and Literary Comprehension*. Norwood, NJ: Ablex.
- NEUMANN, Michael (2009): Universalien des Erzählens. Literaturwissenschaft und Anthropologie. In: Huber, M. & Winko, S. (2009) (Hgg.): *Literatur und Kogni-*

EGY-54

(A.j.) SZTE BTK
Germán Fil. Int.
Dr. János Erőss

Vecsey Zoltán

XA 115418

tion. Paderborn: mentis. 235–253. (= Poetogenesis 6.)

PEER, Willie van (2007): Towards a New Narratology: An Extended Review of Psychonarratology. *Language and Literature: Journal of the Poetics and Linguistics Association* 16: 2. 214–24.

SCHANK, Roger C. (1990): Tell Me a Story: A New Look at Real and Artificial Memory. New York: Praeger.

SCHANK, Roger C. & RIESBECK, Christopher K. (1981): *Inside Computer Understanding: Five Programs Plus Miniatures*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

SCHEFFEL, Michael & MARTÍNEZ, Matias (1999): Kognitionspsychologie (scripts und Affektlenkung). In: Uölk: *Einführung in die Erzähltheorie*. München: Beck. 149–153.

STOCKWELL, Peter (2002): *Cognitive Poetics. An Introduction*. London: Routledge.

THORNDYKE, Perry (1977): Cognitive Structures in Comprehension and Memory of Narrative Discourse. *Cognitive Psychology* 9: 77–110.

WINNER, Ellen (1982): *Invented Worlds: The Psychology of the Arts*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

ZERWECK, Bruno (2002): Der cognitive turn in der Erzähltheorie: Kognitive und natürliche Narratologie. In: Nünning, Ansgar & Nünning, Vera (Hgg.): *Neue Ansätze in der Erzähltheorie*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier 219–242.

ZUNSHINE, Lisa (2006): *Why we Read Fiction. Theory of Mind and the Novel*. Columbia: Columbia University Press.

